

Mariusz Nowak

Dzieje rodu hrabiów Zamoyskich (gałąź na Podzamczu i Maciejowicach) – zarys problemu

---

Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego 2, 61-77

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mariusz Nowak

(Instytut Historii Uniwersytetu Humanistyczno – Przyrodniczego
Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Dzieje rodu hrabiów Zamoyskich (gałąź na Podzamczu i Maciejowicach) – zarys problemu

Poniższy artykuł stanowi próbę ukazania dziejów jednej z gałęzi rodu hrabiów Zamoyskich (herbu Jelita), która na początku XIX w. osiadła w dobrach: Podzamcze, Maciejowice i Trzebień, na terenie ówczesnego powiatu garwolińskiego. Reprezentują ją trzy pokolenia, których najwybitniejszymi przedstawicielami byli: Stanisław Kostka młodszy (1820-1889), Andrzej Przemysław (1853-1927) oraz Jan Kanty (1900-1961)¹. Wyróżnienie tych postaci wynikało z ich dużej aktywności ekonomicznej i społecznej wykraczającej poza granice ojczystego kraju. Dowodem na to było np. nabycie przez hr. Andrzeja Przemysława dóbr ziemskich na Spiszu (ówczesne Górne Węgry)². Ponadto reprezentowali oni specyficzną strategię rodzinną, prowadzącą do utrwalenia wpływowej pozycji w polskim i europejskim środowisku arystokratycznym.

Powyzsza tematyka nie doczekała się odrębnego opracowania; w dorobku polskiej historiografii dzieje tej gałęzi Zamoyskich są wzmiankowane marginalnie, przy okazji prezentacji linii ordynackiej³. Należy podkreślić, iż z uwagi na szeroki zakres zagadnień związanych z losami panów na Podzamczu i Maciejowicach, poniższy

1 Por. aneks do niniejszego artykułu.

2 W poniższym artykule zastosowano polskie, historyczne nazwy miejscowości na Spiszu, choć pamiętajmy, iż kraina ta stanowiła swoisty tygiel kulturowy, w którym łączyły się elementy etniczne – słowackie, niemieckie, polskie, węgierskie i żydowskie. Dobra nabyte przez wspomnianego hrabiego, o których traktuje poniższy tekst to: Stara Lubowla (Starà Lubovňa – słow. Ó-Lubló – węg.), Družbaki Górne (Vyšně Ružbachy – słow. Alt Rausenbach – niem.) i Mniszek nad Popradem (Mnišek nad Popradom – słow.).

3 C. Łągiewski, *Andrzej Artur Zamoyski (1808-1874)*, Warszawa 1917; T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, t. I, Warszawa 2000.

tekst nie wyczerpuje problematyki, stanowiąc jedynie przyczynek do dalszych rozważań, dotyczących różnych aspektów ich aktywności publicznej, zarówno lokalnej, jak i międzynarodowej.

Gałąź podzamecko-maciejowicka wywodziła się z tzw. linii młodszej Zamoyskich, która w połowie XVII w. odziedziczyła dobra ordynackie, przynależne do wygasłej tzw. linii starszej tego rodu⁴. W okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej, przedstawiciele linii młodszej, ze względu na zaplecze materialne, przynależeli do ścisłej elity społecznej i politycznej kraju. Tej pozycji nie podważył nawet okres zaborów, gdyż dodatkowego splendoru dodał temu rodowi fakt nadania mu tytułu hrabiowskiego przez Habsburgów⁵. Genezę wspomnianej gałęzi podzamecko-maciejowickiej należy łączyć z osobą XII ordynata, Stanisława Kostki hr. Zamoyskiego (1775-1856) – małżonka Zofii z ks. Czartoryskich (1778-1837). Był on wszechstronnie wykształconym wychowankiem Stanisława Staszica, starającym się zapewnić właściwy rozwój rozległemu latyfundiom. Te działania wynikały z faktu, iż jako ojciec licznego potomstwa⁶ musiał zapewnić mu materialne podstawy egzystencji, odpowiadające ich wysokiej pozycji społecznej⁷. Ten fakt, w niestabilnych czasach pierwszej połowy XIX w., zmuszał go do przyjmowania postawy politycznego koniunkturalisty. Początkowo na przełomie XVIII-XIX w. demonstrował swą lojalność wobec Habsburgów. W czasach Księstwa Warszawskiego poparł on opcję profrancuską i przyjął funkcję posła polskiego w Paryżu. Natomiast w okresie autonomii Królestwa Polskiego, Stanisław Kostka był członkiem Senatu oraz Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Z kolei w 1830 r., z obawy przed represjami, oficjalnie odciął się od powstania listopadowego i detronizacji Romanowów. Ten skalkulowany konformizm, podyktowany dobrem swych najbliższych, pozwolił mu na zachowanie substancji majątkowej (jednak przy stagnacji dochodów ordynacji). W latach 1835-1837 Stanisław Kostka przeprowadził działy rodzinne, w wyniku których wyodrębniły się m.in. posiadłości Stanisława Kostki młodszego – protoplasty linii podzamecko-maciejowickiej⁸.

4 Na przestrzeni XV-XX w. szesnastu reprezentantów tego rodu piastowało wysokie funkcje w administracji państwowej; możemy także wymienić osiem dam Krzyża Gwiazdzystego, czterech kawalerów Orderu Orła Białego, dwóch Orderu Virtuti Militari oraz jednego: Orderu Polonia Restituta i rosyjskiego Orderu św. Andrzeja. Por. artykuł ze zbioru: *Zamoyski*, [w:] *Le sang de Louis XIV*, t. II, Porto 1961, s. 611; A. Tarnawski, *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego (1572-1605)*, Lwów 1935, s. 399-401.

5 Dyplom, przyznający Zamoyskim dziedziczny tytuł hrabiego galicyjskiego, pochodzi z dnia 30 stycznia 1778 r. (potwierdzony w latach 1780 i 1820). Natomiast w Królestwie Polskim zostali zamieszczeni na liście rodzin uprawnionych do używania tytułu hrabiowskiego dopiero w 1824 r. Zob. S. Kruczkowski, *Poczet Polaków wyniesionych do godności szlacheckiej przez monarchów austriackich*, Lwów 1935, s. 55.

6 Doczekali się jedenaściorga dzieci: w tym siedmiu synów (ósmy – August urodzony w 1806 r., zmarł w dzieciństwie) oraz trzech córek. Zob. M. Kozaczka, *Poczet ordynatów Zamoyskich*, Warszawa 2002, s. 90.

7 Sprawy gospodarcze i prawne ordynacji wymagały poprawnych stosunków z władzami Kongresówki. W latach 1821-1826 Stanisław Kostka przeprowadził zamianę nieruchomości z rządem Królestwa Polskiego. Dobra zamojskie (wraz z miastem Zamość) zostały przekazane państwu w zamian za: Kołodziej, Wiski, Planta i Jadów. Powodem tych działań był brak środków na remont zabudowań Zamościa. Ordynat przeniósł się do nowej rezydencji rodowej, w Podzamczu koło Maciejowic. Zob. R. Bender, *Reforma czynszowa w Ordynacji Zamoyskiej 1833-1864*, Lublin 1995, s. 25-26.

8 Pozostali synowie otrzymali: najstarszy – Konstanty (1799-1866) wraz tytułem ordynackim przynależne do niego dobra ziemskie; Andrzej (1800-1874), późniejszy założyciel słynnego Towarzystwa Rolniczego, został

W 1837 r. ordynat przekazał mu majątki położone w guberni siedleckiej: Maciejowice, Magnuszew, wraz ze swym ulubionym pałacem w Podzamczu⁹. Pierwotnie ustalono, iż syn był zobowiązany zapłacić seniorowi tylko ¼ ich wartości, co i tak stanowiło olbrzymią kwotę – 532911 złp. Jednakże w świetle umowy spisanej w połowie grudnia 1841 r. obaj postanowili, iż powyższą sumę *ojciec polecił wykreślić, co nastąpiło z jego łaski dla różnych mych osobistych wydatków, lecz jeśli zażąda, to mam ją wydać z 5% prowizją z każdego roku*¹⁰. Ostatecznie, głowa rodu nie skorzystała z tego przywileju, co pozwoliło juniorowi na pełnoprawne przejęcie dóbr, które w pierwszej połowie XIX w., stawiały go w grupie największych posiadaczy ziemskich w Królestwie Polskim. Wpływową pozycję wśród polskiej arystokracji potwierdził on poślubieniem – w 1851 r. – Róży z hr. Potockich (1831-1890); córki hr. Przemysława, właściciela Tomaszpola i Teresy z ks. Sapiehów. Pożycie tego małżeństwa było udane; pochodziło z niego czternaścioro dzieci (z których wieku dojrzałego dożyło dwanaścioro)¹¹.

Powodzeniu w życiu rodzinnym towarzyszyły sukcesy na kanwie ekonomicznej; w środowisku ziemiańskim Stanisław Kostka młodszy uchodził za wzorowego rolnika. Zauważmy, iż maciejowicki i magnuszewski kompleks ziemski – w chwili przejęcia przez niego – był znacznie zadłużony (na ogólną wartość dóbr czyli około 2 mln złp, wierzytelności na rzecz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego stanowiły 939993 złp)¹². Po wielu latach udało mu się jednak uregulować powyższe zobowiązania. Ponadto dał się poznać jako znany hodowca owiec rasy negretti, utrzymywanych na wysokim poziomie zootechnicznym. Uwagę obywateli ziemskich przyciągał także chów bydła domowego rasy holenderskiej oraz jej krzyżówek, prowadzony w folwarku w Maciejowicach. Dowodem tego było uhonorowanie hrabiego w czasie warszawskiej wystawy rolniczej w czerwcu 1873 r. Otrzymał on wówczas srebrny medal za jałowicę – krzyżówkę rasy szyckiej i holenderskiej¹³.

Najstarszy syn Stanisława Kostki młodszego i Róży – Andrzej Przemysław urodził się 10 lipca 1852 r. w warszawskim Pałacu Błękitnym, należącym do XIII or-

---

panem na Jadowie i Kołodzizy (gałąź na Jadowie); Jan (1802-1879) otrzymał Kozłówkę i Łobaczówkę, od 1903 r. przekształcone w ordynację (gałąź na Kozłóвке); Władysław (1803-1868) – Cewków (gałąź na Cewkowie); Zdzisław (1810-1855) został właścicielem Wysocka (gałąź na Wysocku), August zaś (1811-1898) otrzymał Włodawę (gałąź na Włodawie). Zob. J. Janicka, *Mawrzy hrabia Zamoyski. Zarys losów życiowych i politycznych oraz wgląd w struktury gospodarcze ordynacji*, Lublin 2000, s. 28.

9 Do dóbr maciejowickich zaliczano miasto Maciejowice, folwark Podzamcze oraz 22 wsie i 5 ich części (zaś do magnuszewskich: miasto Magnuszew oraz 19 wsi). Zob. Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Zamoyskich (dalej: AZ), sygn. 2994, k. 20-21.

10 Tamże, k. 26.

11 Oprócz najstarszego – Andrzeja Przemysława – przyszli na świat: Maria Zofia Jadwiga (1853-1854), Maria Celina (1855-1921), Teresa Maria (1858-1912), Jan Florian (1860-1933), Róża Maria (1862-1952), Konstancja Anna (1864-1941), Zofia Maria (1866-1941), Stanisław Piotr (1867-1936), Władysław Leon (1868-1940), Jadwiga Gryzelda (1870-1954), Antoni (1871-1874), Adam Michał (1873-1940), Elżbieta Maria (1874-1939). Zob. S. Lietgeber, *Nowy Almanach Błękitny*, Poznań 1993, s. 195-198.

12 AGAD, AZ, sygn. 20, k. 20.

13 W. Pruski, *Hodowla zwierząt gospodarskich w Królestwie Polskim w latach 1815-1918*, Warszawa 1978, t. 2, s. 359; t. 3, s. 471.

dynata, Konstantego¹⁴. Jego świetne pochodzenie demonstrowały imiona; pierwsze na cześć słynnego „Pana Andrzeja”, lidera ziemiaństwa w czasach „odwilży posewastopolskiej” w Królestwie Polskim¹⁵, zaś drugie imię – Przemysław – pochodziło od dziadka, senatora P. hr. Potockiego¹⁶. Andrzej otrzymał staranne wychowanie, będące wyznacznikiem pozycji społecznej i ekonomicznej tego rodu. Początkowo jego edukacją zajmowały się guwernantki, którym rekomendacji udzielały skoligaczone lub zaprzyjaźnione rodziny arystokratyczne. Był to okres przygotowawczy do podjęcia przez młodego ziemianina właściwej nauki w gimnazjum w Warszawie.

Prócz wykształcenia formalnego, jego ojciec doceniał wartość kształtowania młodego człowieka przez bezpośredni kontakt ze sprawami ekonomicznymi majątku. Zapewne uznawał on, iż będzie to miało zasadnicze znaczenie dla właściwego wychowania pierworodnego syna. Dlatego też Stanisław Kostka od najmłodszych lat starał się wprowadzać Andrzeja w sprawy funkcjonowania dóbr rodowych. Syn towarzyszył mu w lustracjach folwarków; sporządzał na jego życzenie raporty dotyczące spraw bieżących: prac polowych, zapasów materiału siewnego oraz problemów wymagających interwencji właściciela. Te działania były niezwykle pouczające dla młodego arystokraty, tym bardziej, iż dokonywały się one pod okiem ojca, cenionego działacza ziemiańskiego w Siedleckiem.

Chęć przygotowania swego najstarszego syna do przyszłych obowiązków ziemiańskich ujawniła się w tym, iż po zakończeniu nauki w gimnazjum, junior (na życzenie ojca) wstąpił do wyższej szkoły rolniczej w Dublinach pod Lwowem. Ojciec, dbając także o wychowanie swego przyszłego dziedzica w duchu patriotycznym, wspomagał rozwój jego zainteresowań historią ojczystą. Pomagał w poszukiwaniach bibliofilskich synowi, który pragnął zgromadzić bogaty księgozbiór o tej tematyce¹⁷.

Dowodem pasji historycznej Andrzeja był m.in. fakt, iż w latach siedemdziesiątych XIX w. wraz ze swymi przyjaciółmi (Władysławem ks. Sapiehą, Julianem hr. Potockim i Józefem hr. Mycielskim) prowadził amatorskie badania nad genealogią polskich rodów arystokratycznych. W tym celu, młody hrabia prowadził ożywioną wymianę korespondencji, literatury oraz zgromadził bogaty zbiór notatek, dotyczących przeszłości m.in. Tarnowskich, Tęczyńskich, Mycielskich, Zamoyskich, Radziwiłłów i Sapiehów¹⁸. Jego zaangażowanie objawiło się także uczestnictwem – wraz z wymienionymi znajomymi – w wykładach lwowskich historyków: Stanisława Tarnowskiego i Tadeusza Wojciechowskiego¹⁹.

Inną formą realizacji zainteresowań historycznych Andrzeja było organizowanie przez niego licznych podróży krajoznawczych. Odbywały się one przy okazji różnych wizyt u swych krewnych i przyjaciół. Andrzej – jako gorliwy katolik – od-

14 *Zamoyski*, [w:] *Le sang de...*, s. 611.

15 J. Bartyś, *Zamoyski Andrzej*, [w:] *Słownik polskich pionierów techniki*, pod red. B. Orłowskiego, Katowice 1984, s. 128-129.

16 Štatný Oblastný Archiv v Levoči (dalej: ŠOAL), Archiv Zamoyských ze Spiša 1882-1944 (dalej: AZS), inv. 366, k. 38.

17 Tamże, inv. 61, k. 17.

18 Tamże, inv. 114, k. 9.

19 Tamże.

wiedział wówczas miejsca kultu religijnego oraz zamki, pałace, miejsca bitew epoki Rzeczypospolitej szlacheckiej. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIX w., jednym z częściej odwiedzanych przez niego regionów, były tereny Spisza²⁰. Prawdopodobnie przyciągało go piękno krajobrazu Tatr, Magury Spiskiej, Gór Lewockich oraz liczne pamiątki burzliwej przeszłości tych terenów, w tym zwłaszcza leżących w obrębie byłego starostwa starolubowelskiego oraz jego związków z państwem polskim. Wzmoczone badania Andrzeja zakończyły się przygotowaniem obszernego elaboratu, w którym przedstawił obszerną charakterystykę dziejów tego terytorium, w okresie od średniowiecza do rozbiorów Rzeczypospolitej²¹.

Zainteresowanie hrabiego regionem starolubowelskim nasiliło się jesienią 1881 r., w związku z informacjami prasy spiskiej, dotyczącymi sprzedaży majątku ziemskiego wraz z historycznym, XIV-wiecznym zamkiem starostów spiskich. Andrzej był zauroczony monumentalną warownią, która podkreślałaby starożytność i dostojęstwo jego właściciela. Ważnym czynnikiem, przemawiającym za kupnem był fakt, iż w tym czasie poszukiwał kandydatki na żonę. Posiadanie na własność tak ekskluzywnej rezydencji mogło być atutem, zważywszy, iż ambitny hrabia widział swą przyszłą wybrankę wśród zachodnich rodów monarszych.

W kwietniu 1881 r. Andrzej nawiązał kontakt z właścicielem nieruchomości, tj. gminą Stara Lubowla i podpisał z jej przedstawicielami umowę wstępną kupna zamku z przyległościami²². Możliwości finansowe hrabiego, pozwalające mu podjąć powyższą decyzję, wynikały z faktu, iż przed rokiem wyjaśniła się kwestia działów rodzinnych majątku, należącego do jego ojca – Stanisława Kostki młodszego. W styczniu 1880 r. Andrzej otrzymał Podzamcze i połowę klucza magnuszewskiego, natomiast młodszy bracia: Jan Florian – pozostałą część wspomnianych dóbr i Trzebień; zaś Władysław Leon – Pilczyce i Milanów a Adam Michał – Rudki²³.

Wspomniane zaplecze majątkowe pozwoliło Andrzejowi na zaciągnięcie w spiskim Zipser Banku kredytu, który przeznaczył na zakup dóbr w Starej Lubowli²⁴. Finałizacja czynności formalno-prawnych, związanych z przejściem dóbr na własność miała miejsce 3 stycznia 1882 r.²⁵ Warto wspomnieć, iż wskazany wyżej majątek nie był jedy-

20 Tamże, inv. 64, k. 5.

21 Notował z dużym przekonaniem, iż: z powyższych dat [tj. kalendarium dziejów tej ziemi, którego był autorem – M. N.] wynika jedno, że ziemia spiska była od najdawniejszych czasów własnością Polski a starostwo należało do najprzedszych rodów polskich. Przynależność zmieniło dopiero wskutek zaboru austriackiego. Tamże, inv. 366, k. 35.

22 Tamże.

23 Magnuszew, mimo że formalnie wchodził w skład nieruchomości najstarszych braci, miał zabezpieczyć środki na utrzymanie rodzeństwa, nieuwzględnionego w podziale majątkowym. Po śmierci Stanisława Kostki, tj. 25 czerwca 1889 r., starsi bracia rozpoczęli wypłatę pensji dla pozostałego rodzeństwa. Jednak problemy z ich wypłatą oraz przygotowaniem posagu dla Konstancji (poślubionej w 1895 r. przez Eustachego ks. Sanguszkę) i Elżbiety (wydanej w 1898 r. za Józefa hr. Broël-Platera) spowodowały, iż oficjalnie całość spraw związanych z obsługą finansową rodzeństwa – zgodnie z umową rodzinną zawartą 19 lutego 1891 r. – spadło na Jana Floriana. Zaważył na tym fakt, iż ten przebywał na stałe w kraju i miał bezpośredni kontakt z najbliższymi, podczas gdy Andrzej zajmował się sprawami swych dóbr spiskich. W połowie kwietnia 1891 r. zawarto kolejną umowę, tym razem pomiędzy Andrzejem a Janem Florianem, Ten ostatni przejął faktyczny zarząd nad Podzamczem i Magnuszewem należącymi do starszego brata (co dawało mu gwarancję wpływów z tych dóbr, które mógł przeznaczyć na modernizację nowo nabytych dóbr spiskich). Tamże, inv. 61, k. 25.

24 Inf. bez tytułu, „Tygodnik Ilustrowany” 1882, nr 251, s. 145.

25 I. Chalupecký, *Jon Zamojsky*, [w:], *Slovensky biografický slovník*, t. VI, Martin 1991, s. 405.

nym, jaki nabył on wówczas na Spiszu. Kilka miesięcy później – na początku czerwca tegoż roku – wszedł on bowiem w posiadanie Rużbachów i Mniszka nad Popradem. Ogółem, wymienione dobra stanowiły średni majątek ziemski, obejmujący 1739,67 ha²⁶.

Niezależność finansowa oraz nabycie ekskluzywnej rezydencji zamkowej na Spiszu zbiegło się w czasie z związaniem w 1882 r., bliższej znajomości z przedstawicielką zachodnioeuropejskiego rodu królewskiego, Karoliną Marią ks. de Bourbon des Deux-Siciles (1856-1941)²⁷. Trzy lata później, w dniu 19 listopada 1885 r., w Paryżu odbył się ślub, który uświetnili swą obecnością reprezentanci polskiej, francuskiej, hiszpańskiej i włoskiej arystokracji²⁸.

Tak świetne koligacje rodzinne otwierały przed hr. Zamoyskim możliwość rozległych kontaktów towarzyskich z ówczesną elitą polityczną i społeczno-majątkową państw europejskich. Wyrazem tego mogły być m.in. prywatne audyencje u papieży i spotkania z przedstawicielami watykańskiej, włoskiej oraz francuskiej dyplomacji. Stawały się one okazją do podejmowania przez Andrzeja kwestii, odnoszących się do aktualnej sytuacji ziem polskich pod zaborem rosyjskim. Rozmówcy Andrzeja, którzy znali go jako zaangażowanego katolika, byli bowiem szczególnie zainteresowani jego analizami i oceną represyjnej polityki caratu wobec Kongresówki i tamtejszego Kościoła.

Gorliwością, z jaką oddawał się praktykom religijnym powodowała, iż hrabia starał się realizować w codziennym życiu ewangeliczne zasady pomocy bliźniemu. Duży wpływ na Andrzeja wywierała zapewne żona, ks. Karolina, wychowana w duchu ortodoksyjnego katolicyzmu domu bourbońskiego. Stąd też, na terenie Spisza jak i w Kongresówce (w ówczesnym powiecie garwolińskim), oboje angażowali się w działalność charytatywną i społeczną. Ich silne związki z Kościołem katolickim objawiały się m.in. utrzymywaniem kontaktów z polskim i słowackim duchowieństwem. Przejawem tego było udostępnianie przedstawicielom kleru, swej bogatej biblioteki zgromadzonej na zamku spiskim oraz organizowanie wypoczynku letniego dla alumnów seminariów i uczniów katolickich szkół z Galicji i Królestwa Polskiego. Nie dziwi zatem fakt, iż hrabia Zamoyski wraz ze swą żoną, wychowywał potomstwo w żarliwości religijnej. Dowodem tego był fakt, iż w ramach tzw. domowej edukacji, formacją duchową późniejszego dziedzica dóbr spiskich – Jana Kantego – zajmował się zakonnik, ojciec Herbst. Było to przygotowanie do dalszej nauki, jaką pobierał on w gimnazjum katolickim w Tarnowie²⁹.

Hr. Andrzej angażował się także w działalność społeczną, najczęściej na rzecz środowiska wiejskiego na Spiszu. Z jego inicjatywy, w 1903 r. w Starej Lutowni, za-

26 Większość arealu stanowiły zwarte tereny leśne o powierzchni 1195,85 ha. Użytki rolne wynosiły zaś 543,82 ha. Zob. ŚOAL, AZS, inv. 23, k. 36.

27 *Zamoyski*, [w:] *Le sang...*, s. 612.

28 Jak podawała „Gazeta Warszawska”: *w mieszkaniu panny młodej można było podziwiać podarki. Byli królestwo neapolitańscy dali kuzynce pudelko z biżuterią, arcyks. Reiner wachlarz, królowa Izabela gwiazdę brylantową, Stanisław Zamoyski trzy płaszczki książęce, hr. August Zamoyski złoty krzyż z diamentami i perlami, bar. Adolf Rotschild, wachlarz królowej Marii Leszczyńskiej*. Zob. *Sprawy bieżące*, „Gazeta Warszawska”, 1885, nr 262, s. 4.

29 Ze związku z Karoliną pochodziło siedmioro dzieci: Maria Józefa (1887-1961); Franciszek Józef (1888-1948); Stanisław (1889-1913); Maria Izabela (1891-1957); Maria Teresa (1894-1953); Maria Karolina (1896-1968) i Jan Kanty. Zob. *Zamoyski*, [w:] *Le sang...*, s. 612.

łożono kasę pożyczkową, sklep spółdzielczy oraz rzemieślniczą szkołę powszechną dla synów miejscowych włościan. Wraz z żoną Karoliną, jako żarliwi orędownicy kultu maryjnego, byli propagatorami literatury dewocyjnej wśród ludności dóbr spiskich i swych majątków w Kongresówce³⁰. W omawianym okresie wielkim wstrząsem dla Andrzeja i Karoliny była nieoczekiwana śmierć Stanisława, w 1913 r. Pewną pociechą dla strapionych rodziców było szczęśliwe pożycie małżeńskie (od 1910 r.) Marii Izabeli ze Stefanem Beliną-Brzozowskim (1881-1940). W latach 1911-1913 Andrzej Przemysław uczestniczył w organizowaniu pomocy dla spiskich ofiar epidemii tyfusu.

Objawiające się coraz silniej symptomy rozpadu ładu międzynarodowego i groźby wojny w Europie, wpłynęły na decyzję Zamoyskich, iż w razie jej rozpętania, pozostaną na Spiszu. Latem 1914 r., po wypowiedzeniu wojny Austro-Węgrom przez Rosję, hrabia Andrzej wraz z żoną i dziećmi jako poddani cara zostali internowani. Objawiało się to zakazem opuszczania majątku w Starej Lubowni bez zezwolenia miejscowej komendantury wojskowej. Ten stan ograniczenia swobody poruszania się przetrwał do końca konfliktu światowego, tj. do jesieni 1918 r.³¹

Wojna rozdzieliła rodzinę Zamoyskich ze Spisza, gdyż w momencie jej rozpoczęcia, najstarszy syn – Franciszek Józef przebywał w Królestwie Polskim, w podzameckich dobrach rodowych. W pierwszych tygodniach konfliktu, do hr. Andrzeja docierały niepokojące informacje, iż jego pierworodnego – jako mężczyznę w wieku poborowym, który przeszedł szkolenie wojskowe – wyznaczono do służby w wojsku carskim. Dzięki bliskim kontaktom stryjów (hr. Augusta z Różanki i hr. Jana Floriana z Trzebień) z dygnitarzami carskimi, uniknął on służby wojskowej. Powołano się na problemy zdrowotne Franciszka, co pozwoliło przenieść go do rezerwy. Wojnę przeżył w Podzamczu, kierując tamtejszym majątkiem rodowym³². Pobyt ten okazał się decydujący dla dalszych losów Franciszka Józefa, gdyż podczas jednego z rautów w sąsiednim majątku poznał swą przyszłą żonę – Zofię z hr. Bröel-Plater³³.

Po zakończeniu I wojny światowej, w styczniu 1919 r. Zamoyscy ze Spisza przybyli do swych dóbr nadwiślańskich. Andrzej kierował się patriotyzmem, pragnął bowiem powrócić do wolnego kraju oraz odbudować swe dobra ze zniszczeń wojennych³⁴. Co symptomatyczne, w czasie wojny polsko-radzieckiej 1919-1921 cała rodzina hrabiego angażowała się w działania na rzecz obrony zagrożonej niepodległości. Wiosną 1919 r., w celu wzmocnienia nastrojów patriotycznych kraju, hr. An-

---

30 Dużą rolę odegrały tu wydarzenia z dziejów rodu, tj. uznane za cudowne, uleczenie najmłodszego syna, późniejszego dziedzica dóbr spiskich – Jana Kantego oraz nieszczęście najstarszej córki Marii Józefy, której mąż, Karol ks. Radziwiłł (1874-1906) – syn ordynata ołyckiego – zmarł w wyniku powikłań po zachorowaniu na tyfus, w kilka miesięcy po zawarciu małżeństwa. Córka hr. Andrzeja popadła wówczas w ciężką depresję; ratunkiem okazało się zaangażowanie religijne i działalność charytatywną na rzecz ubogich. Zob. ŚOAL, AZS, inv. 53, k. 11, 15, 24, 27.

31 Tamże, k. 45-98.

32 Tamże, k. 17.

33 Poślubił ją w styczniu 1918 r. Zob. *Portal genealogiczny*, URL: <<http://www.geocities>>. [data dostępu: 2010-02-06].

34 Jego żona, Karolina była zafascynowana kulturą i historią kraju jej męża, czego dowodem był fakt, iż nauczała się mówić i pisać w języku polskim, czytała literaturę polską oraz w wychowywała swe potomstwo w duchu polskiego patriotyzmu. Zob. ŚOAL, AZS, inv. 53, k. 46-78.

drzej osobiście uczestniczył w organizacji Święta Żołnierza. Wpłynął na to także fakt, iż jego najmłodszy syn, Jan Kanty, mimo oporów matki, wstąpił ochotniczo w szeregi Wojska Polskiego. Latem 1920 r., w okresie najcięższych walk polsko-radzieckich, księżna wraz ze swymi córkami pełniła obowiązki pielęgniarki w szpitalu w Maciejowicach, niosąc pomoc wojskowym oraz cywilom poszkodowanym przez wojnę.

Ówczesne dramatyczne koleje losu rodziny Zamoyskich dopełniała rozłąka małżonków. W lutym 1920 r., na wieść o przygotowaniach rządu czechosłowackiego do realizacji ustawodawstwa o reformie rolnej, która m.in. skutkowałą parcelacją ich spiskich majątków, hr. Andrzej musiał wyjechać do Starej Lubowni. Mimo próby protestów z jego strony, utracił on 103 ha ziemi. Dopiero wiosną 1922 r. po demobilizacji Jana z wojska, Karolina wraz z córką Marią Izabellą mogła dołączyć do męża, przebywającego na Spiszu³⁵.

Lata 1922-1926 – schyłkowy okres życia seniora rodu – upłynęły na kierowaniu majątkiem, sprawami rodzinnymi oraz dalszym rozwojem wspomnianych już zainteresowań historycznych, genealogicznych, heraldycznych i teologicznych. Był znanym kolekcjonerem dzieł sztuki oraz spiskich poloników. Jego księgozbiór stale powiększany, także dzięki staraniom żony Karoliny, był zachętą do licznych wizyt zaprzyjaźnionych z ich domem duchownych, inteligentów i obywateli ziemskich³⁶.

W połowie 1926 r. najmłodszy syn, Jan Kanty ukończył studia ekonomiczne w Szkole Nauk Politycznych w Paryżu. Otworzyło to przed nim drogę do sfinalizowania planów podziału majątku rodowego. Sprawa wymagała tym szybszego działania, iż stan zdrowia 74-letniego seniora uległ znacznemu pogorszeniu. Dlatego też 1 lipca 1926 r., na mocy układów rodzinnych przyjęto, iż większość dóbr przejdzie na własność hr. Jana Kantego. Stał się on bowiem właścicielem dóbr starolubowniańskich wraz z Magnuszewem (z czym wiązał się obowiązek opieki oraz spłaty niezamężnego rodzeństwa). Dla najstarszego, hr. Franciszka Józefa rezerwowano majątek Podzamcze, którym *de facto* kierował już od 1914 r. Po tym akcie, senior wraz z żoną przeniósł się do Podzamcza³⁷. Tam też zmarł 25 czerwca 1927 r. Karolina przeżyła męża o kilkanaście lat.

Warto wspomnieć, iż pobyt hr. Jana Kantego w stolicy Francji zaowocował znajomością z kuzynką króla hiszpańskiego, Alfonsa XIII – ks. Izabellą de Bourbon des Deux-Siciles (1904-1985). Była ona córką infanta, ks. Karola oraz ks. Asturii – Marii de las Mercedes. Ta wieloletnia znajomość zakończyła się w dniu 9 marca 1929 r. zawarciem związku małżeńskiego, a na uroczystościach ślubnych w Paryżu świadkami byli m.in. reprezentanci arystokracji zachodnioeuropejskiej oraz dworu hiszpańskiego³⁸.

35 W wyniku parcelacji majątek Zamoyskich na Spiszu liczył 1357 ha. Tamże, inv. 16, k. 34-38.

36 W tym okresie, tj. w 1923 r., miłym momentem był ślub ukochanej, najmłodszej córki Marii z kuzynem matki – ks. Rainerem de Bourbon des Deux-Siciles (1883-1973). Zob. *Portal genealogiczny*, URL: <<http://www.Genealogy>> [data dostępu: 2010-02-06].

37 ŚOAL, AZS, inv. 10, k. 50.

38 Z powyższego związku pochodzili: Karol Alfons (1930-1979); Maria Krystyna (1932-1959); Józef Michał (ur. 1935) i Maria Teresa (ur. 1938). Gwoli ścisłości warto odnotować, iż w 1938 r. zmieniła swój stan hr. Maria Teresa, ostatnia niezamężna siostra Jana Kantego. W wieku 44 lat poślubiła Jerzego hr. Jezierskiego (1895-1939), właściciela majątku Sobienie, w powiecie otwockim. Tamże, inv. 27, k. 34-37.

W okresie międzywojennym, Jan Kanty stał się znanym działaczem gospodarczym na terenie Republiki Czechosłowackiej. W latach 1929-1932 doprowadził do przebudowy dóbr starolubowniańskich; uznając, iż głównym elementem ich ekonomiki było założenie nowoczesnego uzdrowiska w Rużbachach. Dzięki inwestycjom powstały nowoczesne obiekty mieszkalne i usługowe (m.in. nowe ujęcie wód termalnych, największy w ówczesnej Słowacji, odkryty basen pływacki oraz luksusowe hotele: „Strandhotel”, „Biały Hotel” i „Dom Szwajcarski”)³⁹. Jednak ta działalność modernizacyjna pociągnęła za sobą zadłużenie hrabiów Zamoyskich, osiągające niemal 100% wartości nieruchomości spiskich majątków⁴⁰. Problemy ze spłatą zobowiązań finansowych wobec spiskich banków doprowadziły do interwencji wierzycieli. W konsekwencji, w czerwcu 1935 r., zgłosili do sądu w Starej Lubowni postulat zarządu przymusowego, który miał zapewnić wypracowanie środków na spłatę długów w bankach i u prywatnych wierzycieli⁴¹. Był to jedyny sposób, aby zachować dobra w rękach rodziny, a jednocześnie moment zwrotny w działalności inwestycyjnej Jana Kantego. Hrabia oraz jego najbliżsi musieli zrezygnować z wielu przyjemności (np. wyjazdy zagraniczne) a nawet samodzielnie wykonywać czynności porządkowe w ich rezydencji⁴².

W analogicznym okresie problemy finansowe przeżywał również jego starszy brat – hr. Franciszek Józef. Okazał się on nieudolnym zarządcą, gdyż próby specjalizacji majątku i oparcia się na profilu hodowlanym (tj. bydła) były nietrafioną inwestycją. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych wysokie koszty zakładowe stada zarodowego doprowadziły do poważnego zadłużenia Podzamcza⁴³. Dodatkowo w 1929 r. kompromitującą i wywołującą szerokie komentarze w polskim środowisku ziemiańskim była sprawa sprzedaży starego drzewostanu z parku przypałacowego, mającego ratować zrujnowane finanse Franciszka Józefa⁴⁴. Stan aktywów hrabiego był na tyle dramatyczny, iż jeszcze w październiku tegoż roku doszło do zjazdu nieformalnej rady rodzinnej. Zgromadziła ona stryjów (Jana Floriana, Tomasza, Władysława Leona i Konstantego), który nałożyli na niego obowiązek dyscypliny finansowej oraz nadzór nad prowadzeniem przez niego rozliczeń z wierzycielami⁴⁵. Ich skutkiem było poważne obniżenie poziomu życia Franciszka i jego najbliższych, borykających się nawet z problemami zaopatrzenia w artykuły pierwszej potrzeby⁴⁶. Jednak te rygorystyczne działania doprowadziły w 1934 r. do spłaty zobowiązań⁴⁷.

---

39 Tamże, inv. 18, k. 23-45.

40 Dług wynosił około 7 mln kčs, gdy dobra spiskie były szacowane na prawie 7,4 mln kčs (z tego 4,5 mln to wartość uzdrowiska). Tamże, inv. 13, k. 10.

41 Tamże, inv. 19, k. 53.

42 Tamże, inv. 316, k. 21.

43 Tamże, inv. 301, k. 1.

44 T. Zielińska, dz. cyt., s. 484.

45 ŚOAL, AZS, inv. 13, k. 43.

46 Zrozpaczona siostra Maria Teresa pisał do Jana Kantego: *straszliwa bieda, aż wstyd o tym mówić [...] Franulo był u nas wczoraj: czapka wytarta, ubrany jakby w lachmanach...na dodatek nieogolony*. Tamże, inv. 317, k. 9-10.

47 Choć z drugiej strony skutkowały przyjęciem pasywnej formy kierowania swym majątkiem w Podzamczu. Tamże, inv. 22, k. 6.

Podobną postawę przyjął Jan Kanty; widmo bankructwa oddalone w wyniku zarządu sądowego nad jego spiskimi dobrami spowodowało, iż ten wycofał się z ambitnych planów inwestycyjnych. Po spłacie zobowiązań, w czerwcu 1942 r. sprzedał gminie Podoliniec, dobra w Mniszku nad Popradem i część Rużbachów. W rękach Jana Kantego pozostała jedynie 1/3 majątku⁴⁸. Jak pisał w tym czasie do brata Franciszka: *u Nas przy pomocy władz jest pod względem gotówki dużo lepiej [...] bo sprzedałem lasy Mniszku tak, że mogłem spłacić wierzycieli, choć jest mi z tego powodu przykro. Ale teraz przynajmniej żyje się spokojnie*⁴⁹.

Na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych, w okresie kryzysu monarchijskiego (rozbioru I Republiki Czechosłowackiej i ukonstytuowania się Republiki Słowackiej – satelity III Rzeszy), Jan Kanty wraz z rodziną starał się demonstrować lojalność wobec nowej władzy, dlatego brał czynny udział w życiu ekonomicznym Spisza (działając w Związku Agronomów, Banku Zbożowym i wspierając finansowo działalność kulturalną Słowackiej Macierzy)⁵⁰. Hrabia wspierał także inicjatywy spiskiego duszpasterstwa; m.in. w marcu 1939 r. powołując Miejskie Stowarzyszenie Młodzieży Katolickiej. Kontynuował on zabiegi ojca zmierzające do rozbudowy biblioteki, która dostępna byłaby dla publiczności. Z myślą o powołaniu muzeum regionu spiskiego, Jan Kanty podjął przebudowę części zabudowań zamkowych. Miało ono eksponować kolekcję sztuki, militariów oraz poloników, którą zgromadził jego ojciec⁵¹.

Wybuch II wojny światowej i podbój Polski przez hitlerowskich i radzieckich najeźdźców skomplikował losy Zamojskich z gałęzi podzamecko-maciejowickiej. Seniorka rodu – ks. Karolina wraz z córką Marią Izabellą – na stałe przebywała w swym mieszkaniu w Warszawie. Tam też przeżyła okres kampanii wrześniowej i okresie okupacji hitlerowskiej. Franciszek odwiedzał matkę i siostrę oraz wspierał je materialnie; podobnie i Jan Kanty, który słał ze Spisza pomoc finansową na zakup leków, żywności i opatrunków⁵².

Starano się także, mimo tej nadzwyczajnej sytuacji układać życie według dotychczasowych zasad i zwyczajów. Stąd też utrzymywano kontakty i w miarę możliwości uczestniczono w uroczystościach rodzinnych. Np. w lipcu 1940 r. miał miejsce ślub syna Franciszka – Jerzego Karola z nauczycielką – Eweliną Żurkiewicz (ur. 1912). W uroczystości wzięli udział najbliżsi i skoligacone rodziny ziemiańskie, mieszkające na terenach Generalnego Gubernatorstwa⁵³. Krewniacy ze Spisza nie przyjechali, lecz utrzymywali kontakt listowny i otrzymywali w miarę możliwości na bieżąco wieści rodzinne. Tą drogą wiadomości ze Starej Lubowni docierały

48 Powierzchnia majątku zmniejszyła się z 1 329,70 ha do 423,89 ha (w tym lasów z 791,91 ha do 1,74 ha). Tamże, inv. 8, k. 1-9.

49 Tamże, inv. 18, k. 234.

50 Tamże.

51 B.W., *Góry Lubowelsko-Lewockie*, „Wierchy” 1961, R. 41, s. 95.

52 Pomimo powyższych starań, chorująca od dłuższego czasu ks. Karolina zmarła w warszawskim mieszkaniu, w dniu 7 kwietnia 1941 r. ŚOAL, AZS, inv. 16, k. 29-45; T. Zielińska, dz. cyt., s. 484-485.

53 Prawdopodobnie, na początku lat czterdziestych, stan cywilny zmieniły dwie córki Franciszka: Maria Krystyna, który wyszła za Bogdana Berowskiego i Maria Antonina. Por. tablice genealogiczne: *Potomkowie Sejmu Wielkiego*, URL: <<http://www.Sejm-wielki.pl>> [data dostępu: 2010-05-10].

do Marii Karoliny, żony ks. Rainera, mieszkającej wraz dziećmi w La Combe we Francji⁵⁴.

Należy podkreślić, iż Jan Kanty był zaangażowany w działalność polskiego państwa podziemnego. Jego dobra, jako sąsiadujące z granicą GG, były wykorzystywane jako punkt przetrzutu kurierów Armii Krajowej z kraju na Słowację, a dalej poprzez Węgry i Bałkany, do Europy Zachodniej. Hrabia posiadał także kontakty ze słowacką konspiracją antyfaszystowską. W październiku 1939 r. Gestapo wpadło na trop tych powiązań. Władze słowackie, uprzedzając działania hitlerowskich służb, internowały hrabiego wraz z grupą antyfaszystów w więzieniu w Ilavie. Jednak po kilku tygodniach, na skutek interwencji dyplomatycznej Hiszpanii i Włoch (tj. wstawiennictwa żony – ks. Isabelli de Bourbon) został on uwolniony. Nie bez znaczenia pozostawał także fakt, iż był on członkiem wpływowego Zakonu Rycerzy i Szpitalników św. Łazarza z Jerozolimy, pełniąc funkcję wielkiego przeora polskiej prowincji (jurysdykcji)⁵⁵.

Ten przykry incydent nie wpłynął na jego kontakty z grupą wpływowych działaczy Hlinkowej Słowackiej Partii Ludowej, sprzeciwiających się uzależnieniu ich kraju od III Rzeszy. W należącym do hrabiego uzdrowisku ruźbachskim ukrywano osoby poszukiwane przez Gestapo za działalność antyfaszystowską (przy współpracy z polonofilskimi konspiratorami: Jonem Klinovským i Pavlem Čarnogurským). Na tym tle, interesującym wydaje się mało zbadany epizod z lata 1944 r. Otóż, na zamku w Starej Lubowli doszło do spotkania powyższych polityków oraz Jana Kantego z przedstawicielem sztabu armii słowackiej, gen. Augustinem Malarem⁵⁶. Jego tematem był udział w pomocy wojskowej dla Polaków, przebywających na północy Republiki. Miała ona polegać na uzbrojeniu rodaków hrabiego Zamoyskiego, dzięki czemu mieliby podjąć akcję zbrojną na terenie Małopolski. Polonofile słowaccy twierdzili, iż *chcieli bowiem zachować armię, do końca wojny i jej uzbrojenie. W odpowiednim czasie chcieliśmy pomóc ludźmi i uzbrojeniem Polakom i Czechom, w ich ostatnich porachunkach z Niemcami hitlerowskimi*⁵⁷. Wydaje się jednak, iż cała sprawa nie wyszła poza ramy wstępnej dyskusji (na razie trudno wyjaśnić, czy hrabia podjął dialog z upoważnienia władz polskich czy były to działania indywidualne). Wkrótce wybuch powstania w Warszawie, a następnie na Słowacji, przekreślił możliwość współdziałania obu stron w tym zakresie⁵⁸.

W drugiej połowie sierpnia 1944 r., z obawy przed oddziałami radzieckimi, wkraczającymi na tereny Europy Środkowej, Jan Kanty wraz z rodziną opuścił Spisz. Początkowo pojechali do Francji, gdzie osiedli w posiadłości zięcia ks. Rainera i ich córki, Marii Karoliny. Przebywali tam przez kilka miesięcy, a potem przenieśli się do Hiszpanii. Osiedli w Sewilii, gdzie uzyskali pomoc od ojca Izabeli – ks. Karola oraz

54 ŚOAL, AZS, inv. 316, k. 45.

55 Oficjalną siedzibą Wielkiego Przeoratu był hrabiowski zamek w Starej Lubowli. „Gwardista” 1942, nr 198, s. 4.

56 G. Husák, *O Słowackim Powstaniu Narodowym*, Warszawa 1970, s. 267, 338-342.

57 P. Čarnogurský, *Ze wspomnień o stosunkach polsko-słowackich w latach 1939-1944*, „Dzieje Najnowsze”, 1977, R. 9, z. 4, s. 145-146.

58 J. Vojtas, *Hrad Stará Ľubovňa*, Bratislava 1969, s. 54.

jej macochy – ks. Luizy Orleańskiej. Stabilność materialną uzyskali dzięki uruho­mieniu aktywów i nieruchomości, w latach trzydziestych XX w. skonfiskowanych rodzinie panującej przez rząd republikański, a zwróconych przez reżim gen. Francisco Franco⁵⁹. W latach powojennych hrabia jako miłośnik sportów motorowych był częstym gościem wyścigów samochodowych w Monte Carlo. Podczas jednej z tych podróży zmarł w dniu 28 września 1961 r. Jego żona, Izabela przeżyła go o 24 lata. Zmarła w Sewilli w dniu 18 lipca 1985 r., w wieku 81 lat⁶⁰.

Równie dramatycznie przedstawiały się wojenne losy pozostałych przedsta­wicieli gałęzi podzamecko-maciejowickiej. Wielkim wstrząsem dla całego rodu było zaginięcie J. hr. Bispinga, męża hr. Marii Józefy⁶¹. Już 18 września 1939 r. na wieść o wkroczeniu Armii Czerwonej do Polski, oboje wraz dziećmi opuścili majątek Mas­salany (w powiecie grodzieńskim). Po trzech tygodniach ukrywania się w okolicy Wizny, zostali aresztowani przez NKWD. Na początku października 1939 r. Maria Józefa wraz z potomstwem została zwolniona z radzieckiego aresztu; zaś jej męża hr. Jana przewieziono do więzienia w Łomży. Zaginął bez wieści; wiadomo tylko, iż w 1940 r. został stamtąd przetransportowany w nieznanym kierunku⁶².

Natomiast Maria Józefa wraz z dziećmi przez około trzy miesiące ukrywała się w powiecie grodzieńskim, poszukując przewodnika, który przeprowadziłby jej rodzinę nielegalnie przez granicę radziecko-niemiecką. Nastąpiło to w grudniu 1939 r. do­tarła szczęśliwie do swych krewnych w Warszawie, a wiosną 1940 r. uzyskała wsparcie włoskiej rodziny królewskiej, której protekcja pozwoliła im na wyjazd z Generalnego Gubernatorstwa do Italii, a następnie do Francji. Tu uzyskała pomoc ze strony swej bratanicy Marii Karoliny i osiadła wraz z dziećmi w Meylan pod Grenoble⁶³.

Trudnym przeżyciem dla Zamoyskich było aresztowanie przez NKWD w marcu 1940 r. – Jerzego, hr. Jezierskiego, męża Marii Teresy. Ta, również dzięki in­terwencji dworu włoskiego (poprzez ks. Radziwiłłów – ordynatów ołyckich)⁶⁴, mo­gła opuścić kresy wschodnie i dotrzeć do Warszawy, gdzie zatrzymała się w miesz­kaniu matki, wówczas obłożnie chorej na cukrzycę. Rodzina starała się o uwolnienie hr. Jerzego, poprzez dotarcie do skorumpowanych urzędników hitlerowskich; były to działania iluzoryczne, gdyż nie mieli oni żadnych możliwości działania, a chodzi­ło tylko o wyłudzenie gotówki od zrozpaczonej hrabiny⁶⁵. W połowie 1940 r. kolej-

59 W grudniu 1958 r. Karol Alfons zawarł związek małżeński z Esperanzą Rey Luque (przez wiele lat był prezydentem elitarnej organizacji dobroczynnej o nazwie *Real E Ilustre Hermandad de Nuestra Señora Del Rocio de Madrid*. Jego siostra, Maria Teresa wstąpiła do zakonu karmelitanek (natomiast starsza Marie Christine zmarła po dłuższej chorobie w grudniu 1959 r.). Zob. strona internetowa hiszpańskiej organizacji charytatywnej: *Real E Ilustre Hermandad de Nuestra Señora Del Rocio de Madrid*. URL: <<http://www.Hernandad de madrid.htm>> [data dostępu: 2010-02-07].

60 *Genealogia Bourbonów hiszpańskich*, URL: <<http://www.SARLAP~.HTM>> [data dostępu: 2010-02-07].

61 Z tego związku przyszło na świat trzynastoro dzieci (z czego wiek dojrzały osiągnęło jedenaścioro). Zob. A. Bisping, *Nasze Massalany. Wspomnienia*, Warszawa 1992, passim.

62 K. Jasiewicz, *Lista strat ziemiaństwa polskiego 1939-1956*, Warszawa 1995, s. 91.

63 Tam też zmarła w lutym 1961 r. Tamże.

64 J. Jakubowski, *Sagi rodów polskich*, Lublin 2000, s. 220-246.

65 Żerowali oni na pogłoskach o amnestii dla więźniów w ZSRR, choć nie wiadomo czy jej mąż jeszcze żył. Również J. hr. Jezierski zaginął bez wieści (uznano go za zmarłego w połowie 1946 r.). Zob. ŚOAL, AZS, inv. 317, k. 9.

nym dramatem dla rodu Zamoyskich było owdowienie Marii Izabeli, w wyniku naturalnego zgonu jej męża (w wieku 59 lat) – Stefana Beliny-Brzozowskiego⁶⁶. Po jego śmierci przeniosła się do warszawskiego mieszkania matki – Karoliny, gdzie wraz z siostrą Marią Izabellą, opiekowały się nią, a po jej śmierci, przebywały tam do lata 1944 r.⁶⁷

W czasie okupacji hitlerowskiej najstarszy potomek Andrzej Przemysława i Karoliny – Franciszek Józef był zarządcą Liegenschaftu, obejmującego jego dotychczasowe dobra rodowe, tj. Podzamcze. Na stałe przebywał w tamtejszym pałacu z małżonką i pięciorgiem dzieci (w tym także z Karolem i jego żoną Eweliną). Tam też doczekali się pierwszej wnuczki – Barbary, która przyszła na świat w kwietniu 1941 r.⁶⁸ Franciszek Józef współdziałał z lokalnymi strukturami państwa podziemnego, wspierał je finansowo i ukrywał osoby poszukiwane przez Gestapo. W ruchu oporu uczestniczyła także jego młodsza córka – Maria Zofia (ps. „Bartek”). Należała ona do oddziału partyzanckiego, działającego w Okręgu ZWZ-AK-Łódź, w plutonie Stanisława Sawickiego (ps. „Lerman”).

Latem 1944 r. podczas ciężkich walk radziecko-niemieckich na przyczółku warecko-magnuszewskim, Franciszek Józef wraz rodziną opuścił Podzamcze. Ewakuowali się oni do Krakowa. Natomiast wspomniana córka, Maria Zofia pozostała w szeregach swego oddziału; zginęła w walce z Niemcami w dniu 4 stycznia 1945 r., w miejscowości Studzianka, pod Rawą Mazowiecką⁶⁹. W stolicy Małopolski, w trzy lata później zmarł jej ojciec. Z kolei Maria Izabella i Maria Teresa, po zakończeniu działań wojennych, przeniosły się na teren Czechosłowacji, gdzie osiadły w uzdrowisku w Rużbachach, byłych dobrach swego brata – Jana Kantego. Tam podjęły pracę zarobkową i współpracowały z miejscową parafią, zajmując się działalnością dobroczynną⁷⁰.

Podsumowując prezentację XIX i XX-wiecznych losów podzamecko-maciejowickiej gałęzi Zamoyskich, warto zwrócić uwagę na kilka kwestii. Wskażmy, iż posiadając ugruntowaną pozycję materialną i społeczną odziedziczoną po protoplaście hr. Stanisławie Kostce, jej przedstawiciele byli zaliczani do ścisłej elity kraju. Jednostki wybitne, których w tej gałęzi – podobnie jak i całym rodzie Zamoyskich – w kolejnych pokoleniach nie brakowało, stale podnosiły jej znaczenie. Dodatkowego splendoru dodawał rodowi fakt, iż jego potomkowie wchodzili w związki małżeńskie z utytułowanym, zachodnioeuropejskim rodem królewskim Bourbon de Duex-Sicules. W dobie zaborów postawa publiczna hrabiego Andrzeja jako działacza społecznego i gospodarczego uosabiała wielopokoleniowe zaangażowanie tego rodu w aktualne problemy ziem polskich.

---

66 A. Belina-Brzozowski, *Kozłówka w moich wspomnieniach 1924-1942*, Kozłówka 1999, s. 99.

67 Brak danych nie pozwala określić miejsca ich pobytu, w czasie przetaczania się linii frontu na ziemiach polskich 1944-1945 (trudno ustalić kiedy oraz w jakich okolicznościach dotarli do słowackich Rużbachów).

68 W trzy lata później, kolejna – Joanna.; *Genealogiczna strona internetowa*, URL:

<http://www.pages.progity.net/ptero/ff/gotha/zamoyski.html>, [data dostępu: 2010-05-12].

69 K. Jasiewicz, dz. cyt., s. 1167-1168.

70 Obie też zmarły w Rużbachach: Maria Teresa w dniu 28 grudnia 1953 r., zaś Maria Izabella w dniu 11 czerwca 1957 r.; Tablice genealogiczne: *Potomkowie Sejmu Wielkiego*, URL: <<http://www.Sejm-wielki.pl>> [data dostępu: 2010-05-10].

Kolejne tego potwierdzenie znajdujemy w okresie Polski Niepodległej, gdzie cała rodzina uczestniczyła w walce przeciw zagrożeniu bolszewickiemu. Zamiłowanie do historii i pasja bibliofilska, którą realizował w majątku staro-lubowelskim, a także starania o utworzenie muzeum ziemi spiskiej były potwierdzeniem roli społecznej w wymiarze lokalnym, a także ogólnokrajowym (Polski i Słowacji). W okresie międzywojennym losy Zamoyskich potwierdzają także proces przeobrażeń społeczeństwa polskiego, w którym ziemiaństwo stopniowo traciło wpływową rolę w życiu gospodarczym kraju. Przyspieszały to częste kryzysy finansowe, które powodowały zadłużenie i skutkowały sprzedażą części majątku.

Podczas najazdu niemieckiego na Polskę i uzależnienia Słowacji od III Rzeszy rezydencje Zamoyskich w obu krajach stanowiły – podobnie jak i inne dwory i pałace ziemiańskie – ważne ośrodki życia narodowego, czego dowodem była ich pomoc materialna na rzecz ofiar wojny, osób represjonowanych, organizacji niepodległościowych. W tej działalności udział brali również przedstawiciele Zamoyskich z gałęzi podzamecko-maciejowickiej. Po wyzwoleniu byli oni świadkami likwidacji warstwy ziemiańskiej w krajach Europy Środkowej, uzależnionych od ZSRR. Dzieje wspomnianej gałęzi tego wybitnego rodu stanowią zatem odbicie losów ziemiaństwa polskiego, usiłującego znaleźć swe miejsce w zmieniającej się rzeczywistości społecznej i ekonomicznej XIX i XX w.⁷¹

71 Wskażmy, iż badaniom nad dziejami tej sfery społecznej sprzyjał fakt, iż jej przedstawiciele na przestrzeni kilku wieków byli autorami źródeł (w postaci korespondencji prywatnej, własnych badań genealogicznych i heraldycznych, materiałów pamiętnikarskich itp.), które pozwalają na zobrazowanie zjawisk politycznych, społecznych i obyczajowych. Stąd też ich zaangażowanie w kwestię walki o niepodległość kraju czy szeroko rozumianą działalność społeczną wynikało z tradycji rodzinnych oraz znajomości dokonań przodków. Jak wskazała m.in. Teresa z hr. Potworowskich Tatarkiewiczowa – aktywność publiczna była *obowiązkiem względem przeszłości, pozostawienia śladu życia, które znikło bezpowrotnie*. Por. T. z hr. Potworowskich Tatarkiewiczowa, *Dlaczego piszę pamiętnik?*, [w:] *Ziemiaństwo wielkopolskie. W kręgu arystokracji*, pod red. nauk. A. K w i l e c k i e g o, Poznań 2004, s. 567.

***

История рода графов Замойских (ветвь владельцев имений Подзамче и Мацеёвице) - обзор проблематики

В данной статье предпринята попытка проследить историю одной из ветвей рода графов Замойских (герба «Елита»), которая в 1835–1944 гг. владела имениями Подзамче, Мацеёвице и Тшебень в гарволинском повете. Характеризуя её судьбу, автор уделил основное внимание рассмотрению деятельности трёх её самых выдающихся представителей: Станислава Костки младшего (1820–1889), Анджея Пшемыслава (1853–1927) и Яна Канте (1900–1961). Их отличала экономическая активность, выходящая за рамки родового гнезда или повета. Об этом говорит проблема приобретения Анджеем Пшемыславом земельных владений в венгерском Спише. Судьба этого рода также иллюстрирует социальные изменения в XIX–XX вв. и способности адаптации к происходившим в то время изменениям капиталистических отношений (в частности, за счёт стратегии свадеб, которые укрепили влиятельные позиции рода в польских и европейских аристократических кругах).

***

The History of Counts Zamojski's Family (the line from Podzamcze and Maciejowice) – an Outline of the Problem

The article aims at presenting the history of one of the branches of the counts Zamojski's family (coat of arms Jelita), which in the years 1835–1944 owned the estates of Podzamcze, Maciejowice and Trzebień in the Garwolin county. Characterising the lot of the family, the author focuses on the presentation of the accomplishments of its three most outstanding representatives: Stanisław Kostka the younger (1820–1889), Andrzej Przemysław (1853–1927), and Jan Kanty (1900–1961). They demonstrated high economic activity which went beyond the limits of both the family nest and the county. The sign of this was for instance the matter of purchasing an estate in Hungarian Spisz by Andrzej Przemysław. The history of the family also served as an illustration of the transformation of the social status in the 19th and 20th centuries, and the ability to adapt oneself to the conditions of the contemporaneous transformations taking place in the capitalist relations (through e.g. marriage strategies leading to strengthening their influential position in Polish and European aristocratic society).

**Tabl. I. Genealogia rodu Zamoyskich (gałąź na Podzamczu i Maciejowicach).
Potomkowie Andrzeja Przemysława Zamoykiego (1852-1927), cz. I.**

Stanisław Kostka - młodszy (*1820- † 1889)

XII ordynat zamoyjski x Zofia z ks. Czartoryskich (1778-1837)

↓

Andrzej Przemysław Zamoycki (*1852-†1927)

wł. *Starzy Lubowli, Podzamcza, Maciejowic* x 1885 Karolina ks. Bourbon des Deux – Siciles (*1856- † 1941)

↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Maria Józefa (*1887-†1961) X I. Karol ks. Radziwiłł (*1874- †1906)	Franciszek Józef (*1888- † 1948) x 1918 Zofia hr. Broël-Plater (*1900)	Stanisław Kostka (*1889-†1913)	Maria Izabella (*1891 – †1957) x 1910 Stefan hr. Brzozowski (*1881 – †1940)	Maria Teresa (*1894-†1953) x 1938 Jerzy hr. Jezierski (*1895- †1939)	Maria Karolina(*1896-† 1968) x 1923 Rainer de Bourbon, ks. Castro (*1883-†1973) ↓		
x 2. Jan Bisping (*1880 –†1939 ?)	↓	↓	↓	↓	↓		
I. Michał Karol Maria (*1926) *1907 -...)	Jerzy Karol (*1919) x 1940 Ewelina Zurkiewicz (*1921)	Elżbieta (*1921)	Maria Antonina (*1923)	Zofia (*1925-†1944)	Maria Carmen (*1924)		Ferdynand
II. Maria (*1912) Krzysztof (*1914) Elżbieta (*1915) Stanisław (*1916 – †1919)	↓	↓	↓	↓	↓		
Jan (*1917)	Barbara (*1941)						
Teresa (*1919)	Joanna (*1944)						
Ewa (*1922)	Jan (*1949)						
Adam (*1923)							
Andrzej (*1924)							
Piotr (*1925)							
Józef (*1926)							
Ludwik (*1926- †1926)							
Krzyszyna (*1927)							

**Tabl. II. Genealogia rodu Zamojskich gałąź na Podzamczu i Maciejowicach.
Potomkowie Andrzeja Przemysława Zamoyskiego (1852-1927), cz. II - linia wywodząca się od Jana Kantego (1900-1961).**

Stanisław Kostka - młodszy (*1820- † 1889)
 XII ordynat zamojski x Zofia z ks. Czartoryskich (1778-1837)
 ↓
Andrzej Przemysław Zamoyski (*1852-†1927)
 wł. *Starej Lubowli, Podzamcza, Maciejowic* x 1885 Karolina ks. Bourbon des Deux - Siciles (*1856- † 1941)
 ↓
 Jan Kanty (*1900-†1961) wł. *Starej Lubowli i Maciejowic* x 1929 Izabela ks. Bourbon des Deux-Siciles
 (*1904-† 1985)

